

KOLLARITS KRISZTINA: A BIEDERMEIER PEST REGÉNYE. TORMAY CÉCILE: A RÉGI HÁZ¹

„Tormay Cécile tehetségéről eléggé meggyőzött már két novelláskönyve és az *Emberek a kövek között* című regénye, de új könyve, *A régi ház* című regény mégis meglepetésként hat: egy érdekes tehetség hirtelen magasba szökkenését mutatja. A legjobb regények közé tartozik, amiket mostanában irodalmunk produkált s a legfinomabb és leggazdagabb asszonyi írások közé tartozik irodalmunkban.” - ezekkel a sorokkal kezdte Schöpflin Aladár 1914-es kritikáját a *Vasárnapi Újságban* Tormay Cécile regényéről.² *A régi ház* valóban Tormay addigi pályájának csúcspontját jelentette, a közönség és a kritika egyaránt lelkesen fogadta: a *Magyar Tudományos Akadémia* Péczely-díjjal jutalmazta,³ 1923-ra már a 10. kiadás került forgalomba (a 27-31 ezer megjelöléssel),⁴ a magyar kiadást hamarosan követték a külföldiek is: a német 1917-ben, a svéd 1918-ban, a dán 1919-ben, az angol 1921-ben, a finn 1925-ben, a holland 1926-ban, az olasz 1930-ban.⁵ 1945 után Tormay Cécile és regényei szinte feledésbe merültek, 1989 után viszont több kiadó is megjelentette *A régi házat*, sőt sor került egy újabb francia kiadásra is.⁶ Napjainkban mintha Tormay Cécile-t kezdené újra felfedezni magának az olvasó közönség, bár nyilvánvalóan ma már teljesen más szempontból lehetnek érdekesek regényei, mint megjelenésük idején.

A régi ház családregény, története a 19. századi Pesten játszódik, egy elmagyarosodó német patricius család sorsát követi végig három nemzedéken keresztül. Megjelenése idején, sőt az azt követő évtizedekben is, az asszimiláció kérdésének megközelítése tette érdekessé sokak számára a regényt. Ezt emelte ki kritikájában Schöpflin Aladár csakúgy, mint Horváth János, illetve később Reményik Sándor és Thurzó Gábor is.⁷ Tormay Cécile ugyanis szakított Jókai *Új földesúr*-beli naiv optimizmusával, amely a magyar földre települt német Ankerschmidt lovag és lánya elmagyarosodását szinte problémamentesnek ábrázolta, és bemutatta, hogy több nemzedéknyi idő és sok áldozat kell ahhoz, amíg egy német család magyarrá válhat.

A mai olvasó számára a regénynek talán kevésbé ez a szála érdekes. Helyenként kicsit

---

1 A szerzőnek az Új Forrás 2007. 7. számában megjelent tanulmányának kibővített változata.

2 Schöpflin Aladár, Tormay Cécile: *A régi ház*, *Vasárnapi Újság*, 1914, 24. sz., 480.

3 Péczely-díj: Ifj. Péczely József (1789-1849), az Akadémia rendes tagja 1841-ben ötezer pengő forintot ajánlott fel az Akadémiának, amely összeg tőkésítése után annak kamataiból évente 100 arany értékű jutalmat adtak ki, egyik évben egy történelmi tárgyú regényt, másik évben egy történelmi munkát jutalmazva. Többek között megkapta Jókai Mór *A tengerszemű hölgyért* 1890-ben, Herczeg Ferenc a Szabolcs házasságáért 1898-ban és a Pogányokért 1902-ben.

4 Az 1929-es 12. kiadás után (43-45 ezer) az író a regény egyes részeit átdolgozta.

5 *Das alte Haus*, (Horváth Henrik ford.), Fischer Verlag, Berlin, 1917.; *Uhlvings Hus*, Dahlbergs Förlag, Stockholm, 1918.; *Det gamle Hus*, Nytnordisk Forlag, Köbenhavn-Kristiania, 1919., *The Old House*(ford. Emil Torday), London, Philip Alan & Co., 1921; és New York, Rober M. McBride & Co., 1921.; *Vanha Talo* (ford. Aino Pandy), Helsinki, 1925.; *Het oude huis* (J. Jorissen), Amsterdam, Van Halkema & Warrendorf, 1926.; *La Vecchia Casa* (Sylvia Rho), Milano, Sonzogo, 1930.

6 *A régi ház*, Kvalitás Duó Kiadó, Bp., 1991., *A régi ház*, Magyar Ház könyvek, 2001.; *A régi ház*, Lázi Kiadó, 2008. Franciaországban először az *Emberek a kövek között*-et adták ki újra, majd *A régi házat* is: *Fille des pierres*, Viviane Hamy, Paris, 1990.; *La vieille Maison*, Viviane Hamy, Paris, 1992. Az *emberek a kövek között* először 1914-ben jelent meg : Tormay Cécile, *Au pay des pierres* (trad. Marcelle Tinayre), Paris, Calmann Levy, 1914.

A régi ház francia kiadását késleltette az első világháború, végül csak 1942-ben jelent meg először: Tormay Cécile, *La vieille maison*, (trad. Paul-Eugene Rénier), Fernand Sorlot, Paris, 1942.

7 Schöpflin Aladár, i. m.; Horváth János, Tormay Cécile: *A régi ház*, Budapesti Szemle, 1916, 316.; Thurzó Gábor, *Az elkísérő könyv*, Napkelet, 1937, 345.; Reményik Sándor Tormay Cécile, u. o. , 353-54.

érzelmes, helyenként kicsit patetikus előadásmódja komoly értékeket takar. Finom megfigyeléseken alapuló leírásai, egy-egy jól sikerült jelenete nemcsak kellemes olvasmánnyá teszi a regényt, de kultúrtörténeti érdekességet is ígér azoknak, akik fogékonyak erre. Nagy magyar klasszikusaink ugyanis megörökítették a nemesség, a kispolgárság, a parasztság életét, de a német származású polgárságról alig találunk irodalmi művet. Pedig Pest egykor német város volt, s kiváló tudósaink, művészeink és vállalkozóink közül sokan ebből a német gyökerű, erős polgári hagyományokkal rendelkező rétegből származtak. Gondoljunk csak Pest építészére, Pollack Mihályra, a magyar irodalomtörténet-írás atyjára, Toldy Ferencre, a sörgyáros Haggemacherekre vagy a Verebély orvos dinasztiára! Milyen volt ennek a német származású polgárságnak a világa, a mentalitása? Mára már szinte nyomtalanul eltűntek a magyar társadalomból, csak néhány visszaemlékezés vagy művelődéstörténeti tanulmány őrzi emléküket,⁸ a szépirodalomban pedig Thurzó Gábor egyes regényei mellett talán csak Tormay *Régi háza*. Tormay közvetlen közelből ismerte ezt a világot, hisz mind anyai, mind apai ágon német bevándorló családból származott, regényében szinte megelevenedik ennek a társadalmi rétegnek a világa.

Anyai ükapja, Spiegel Simon ácsmester valószínűleg Bécsből érkezett Pestre valamikor 1767 körül. Annyi bizonyos, hogy 1787-ben polgárjogot nyert, 1791-től céhmester, 1793-tól választott (vagyis választójoggal bíró) polgár. Szorgalma mellett szerencsés telekvásárlási ügyleteivel alapozta meg a vagyonát: amikor a városi tanács 1791-ben az egykori városfalon (a mai Deák Ferenc utca vonalán) kívül eső értéktelen, homokos, szemetes területből olcsón kiharcellázott 10.000 négyszögölt, Spiegel megvásárolta a mai Akadémia utca 5., 6., Arany János utca 4., 6. és a Tüköry utca által határolt területet. Akkoriban még csak ácstelepek húzódtak itt egész a mai Margit híd vonaláig, de jó érzéssel megsejtette, hogy egyszer majd arra fog terjeszkedni a város. Jövendő apósa, Kardetter Tamás ácsmester (Pollack Mihály munkatársa, a *Szépítő Bizottmány* tagja, a Rókus kápolna átépítője) szintén kivette a részét a telekvásárlásokból, így Spiegel Simon fia, József, Tormay Cécile dédapja az 1820-as évekre valóban Pest egyik leggazdagabb és legbefolyásosabb vállalkozója lett. Nevét ott találjuk Széchenyi István és Pollack Mihály munkatársai közt. Részt vett a szekszárdi megyeháza és a Ludoviceum építésében, a József Hengermalom számára Münchenből gőzgépet szerzett, és a Lánchíd ügyének is kezdettől lelkes támogatója volt. Széchenyivel való szoros munkakapcsolatát mutatja az is, hogy 1836-43 között Széchenyi 27-szer emlegeti *Naplójában*.⁹ Spiegel József és apósa 1831-ben kaptak nemességet, ettől kezdve használták a Tüköry, illetve az Álgay nevet. (A mai V. kerületi Tüköry utca is róla és nem a szabadságharcos Tüköry Sándorról kapta nevét.) A család elmagyarosodása valószínűleg akkor indult meg, amikor Tüköry József lánya, Hermin egy magyar nemeshez, Barkassy Imréhez ment feleségül.

Tormay Cécile apai ágon szintén német polgárcsaládból származott: nagyapja Krenmüller Károly (1804-71) 1845-ben magyarosította nevét Tormayra. Tormay Károly váci születésű, egyetemi tanulmányai elvégzése után lett Tolna megye főorvosa és a szekszárdi kórház igazgatója. 1848-ban költözött családjával Pestre. A szabadságharcban mint honvédőrnagy vett

---

8 Pekár Zsuzsa, *A túlélés epizódjai. Család és kortörténet az 1945-50-es évekről egy nagypolgár család önvallomásában*, Püski Kiadó, Bp., 2002. Pekár Zsuzsa családja történetét az 1820-as évektől az Egy belvárosi polgárház története című tanulmányában írta meg. (= *Polgári lakáskultúra a századfordulón*, szerk. Hanák Péter, MTA, 1992.) Másik családtörténeti tárgyú írása, melyben a Spiegel-Tüköry család történetét írta meg, kéziratban maradt. (= *A Tüköry legenda*, FSZEK, Budapest Gyűjtemény, BQ 0910/578)

9 Széchenyi István, *Napló*, szerk. dr. Vizota Gyula, Magyar Történeti Társulat, Bp., 1934, 4-5. kötet: 1830-36 között, a 4. kötetben 6-szor, 1836-43 között, a 7. kötetben 27-szer (!) említi Spiegelt. Spiegel és Széchenyi együttműködéséről: Széchenyi pesti tervei, szerk. Bácskai Vera és Nagy Lajos, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1986.

részt. 1862-től Pest tiszti főorvosa, a Rókus kórház igazgatója volt. Felesége, Huber Antónia Hannoverből telepedett át rokonaihoz Szekszárdra. Tíz gyermekük közül Béla, Tormay Cécile édesapja, a mai Állatorvosi Egyetem tanára, majd igazgatója lett, 1901-től államtitkár, egyik lányuk, Adél pedig ifjabb Emich Gusztávnak, a híres könyvkiadó fiának lett a felesége.

Az író nő anyai nagyanyja, Tüköry Hermin elbeszéléseiből ismerte meg a család történetét, a reformkori Pest világát, a 48-as eseményeket. Nagyanyja élete végéig abban a Fürdő utca és a Mérleg (ma József Attila) utca sarkán álló házban élt, melyet annak idején hozományul kapott apjától, s ez a ház volt Tormay Cécile szülőháza is, mert a Tormay család 1873-81 és 1887-1905 között szintén itt lakott.

A Mérleg utcai házhoz legendák fűződtek. Például a falba csapódott kartácsgolyóról, mely 1849 májusában érte a házat, amikor a Kossuth baráti köréhez tartozó Barkassy Imre nemzeti színű zászlót tüzött ki, magára vonva a Pestet bombázó osztrákok haragját. A ház lebontásakor valóban megtaláltak a golyót, amelyet Tormay Cécile sokáig íróasztalán őrzött. A család egészen 1905-ig lakta a házat, ekkor azonban el kellett adniuk a *Kereskedelmi Bank*nak, amely lebontatta. (Helyén ma a *Belügyminisztérium* épülete áll.) Az író nő végignézte, amint a házat, amely nemzedékeken keresztül szolgálta családját, a földdel tették egyenlővé. Saját nyilatkozata szerint ez adta az utolsó lökést regénye megírásához, amely ugyanígy végződik: az egykor hatalmas Ulwingok elszegényednek, a férfiak meghalnak, a régi idők tanúi közül már csak az unoka, Anna marad életben, akinek látnia kell, hogy a családja sorsát nemzedékeken keresztül „figyelő” régi házat lebontják.

Tormay a régi, a 19. század eleji Pest történetét szerette volna megírni, mintegy emlékeztetni a gyökereire ezt a „rohanó, tradícióatlan várost”. Mindehhez a családregegy formáját választotta, nem véletlenül, hisz saját családja története szorosan összefonódott a város történetével: így, amikor a régi Pestnek akart emléket állítani, egyben saját családja történetét is megörökíthette. S a téma szükségszerűen magával hozta az asszimiláció ábrázolását is: az 1820-as évek Pestje szinte még teljesen német nyelvű város volt, csak az 1830-40-es években indult meg az elmagyarosodás folyamata, maguk a Tüköryek is német anyanyelvűek, a család magyarrá válása itt is nemzedékek alatt ment végbe.

Tormay Cécile regénye tehát három jól elkülöníthető rétegből áll: egy család s benne saját családja története, az asszimiláció folyamatának lélektani igényű ábrázolása, végül a Krúdy előtti, századközepi Pest, a csendes és előkelő patriciusváros bemutatása.

A regény meséje elég egyszerű: a cselekmény középpontjában Ulwing Anna sorsa áll, az ő életét kíséreljük figyelemmel gyermekkorától özvegyiségéig. Csendes, nyugodt életet élt, nem sok minden történik vele. Nem is az események, hanem a hangulatok, benyomások, a szinte életre kelő tárgyak, a szereplők lelkének finom rezdülései révén visz minket vissza Tormay egy rég eltűnt világba. Anna gyermekkorában büszkén sétál nagyapjával, a városépítő ácsmesterrel, Pest legtekintélyesebb polgárával, lelkét megérintik 1848 márciusának lelkesítő napjai, aztán nagyapja haragja az osztrák bombák pusztítása miatt, és érzi apja gyengeségét is, akiből hiányzik a Ulwing Kristóf ereje, vállalkozó kedve, minden erejét meg kell feszítenie, hogy megmentse a családot az elszegényedéstől, ezután Anna boldogtalan házassága következik a földjét veszített nemessel, Illyei Tamással, végül öccse halála, aki könnyelműen a család minden vagyonát eltözsdezi, csak a „rég ház”-hoz nem nyúl, ez marad Anna egyetlen öröksége, ebből kezdhet új életet kisfiaival férje visszavásárolt vidéki birtokán.

1. Egy család legendája

A régi házra kétszeresen is igaz, hogy műfaja családregegy: egyrészt mert az Ulwing család

három nemzedékének történetét beszéli el, másrészt azért, mert Tormay saját családjának hagyományaiból és tárgyi emlékeiből konstruálta meg regénye teremtett világát.

A regénybeli régi ház két forrásra vezethető vissza: a már említett Fürdő utcai házra és az előkelő Duna-soron pompázó Tüköry-házra. Ez utóbbi, Tüköry József háza, az igazi „rég ház” a mai Arany János utca és Akadémia utca sarkán állt, éppen ott, ahol a regénybeli ház is található. Ezt a dédunoka már nem láthatta - csak a rokonság elbeszéléseiből tudott az oszlopberekről, a berendezési tárgyairól -, de képzeletében szimbolikussá növekedett: egy olyan - azóta eltűnt-társadalmi réteget és mentalitást jelképezett, amelyhez az ő ősei is tartoztak.

A regény több szereplőjének mintájául Tormay egy-egy családtagja szolgált. A dinasztiaalapító ácsmesterben, Ulwing Kristófban nem nehéz felfedeznünk Tüköry Józsefet: Ulwing Kristóf testvéreivel, Sebestyénnel 1797-ben érkezik Pestre Pozsonyból mint ácslegény, s néhány évtized alatt Pest egyik legtekintélyesebb polgárává lesz. A városfalon kívül építi meg az „új házat”, amit mindenki furcsáll, de az idő őt igazolja, néhány évtized múlva arra terjeszkedik a város, mint ahogy Tüköry József háza köré is odaépült a Lipótváros.

Anna másik nagyapjában, Jörg Ulrichban pedig Emich Gusztávra ismerhetünk, még könyvkereskedésének helye (a Kígyó utca) is megegyezik az eredetivel. A kis Anna az ő boltjában pillantja meg Petőfit. A korán elhunyt Jörg Krisztina mintájául nyilván Kardetter Borbála szolgált, aki szintén viszonylag fiatalon, 39 évesen halt meg. Ulwing Anna házasságának előképe Tüköry Herminé lehetett: mindketten magyar nemeshez mentek feleségül, ezzel nagyban hozzájárulva a család elmagyarosodásához.

A regény cselekménye az 1840-es években, az építőmester unokájának, Annának a kislánykorában indul, s a 80-as években, a nagyvárossá fejlődő Pest elhagyásával végződik. Tormay Cécile is odaírhatta volna -Thomas Mannhoz hasonlóan- regénye alcíméül: „*egy család alkonya*”, hisz az ő műve is egy egykor virágzó család pusztulásáról szól. Szokták is írása kapcsán a *Buddenbrook házat* emlegetni, a regény megjelenésekor ugyanúgy felmerült az összehasonlítás, mint később Szerb Antalnál vagy Poszler Györgynél.¹⁰ Tormay kétségbeesetten tiltakozott Beöthy Zsolt 1916-os kritikája ellen, miszerint *A régi ház* „*Nemzetség- vagy családrege, kétségtelenül Mann Buddenbrookok-jának hatása alatt*”, a kritika mögött Beöthy személyes bosszúját vélte felfedezni.¹¹ Ha ismerte is Tormay Thomas Mann regényét, egyet kell értenünk Szerb Antallal, hogy a két regény közti kapcsolat nem annyira szoros, inkább egy hasonló témának két különböző szemléletű és módszerű megfogalmazásáról van itt szó.

Thomas Mann naturalista módszerrel dolgozik, sok szereplőt vonultat fel, szinte már elviselhetetlen aprólékossággal követve sorsukat, hogy minél sokoldalúbban bemutathassa a 19. századi német polgárság világát. Tormay elbeszélés módja líraibb, inkább szimbolista-impreszionista eszközökkel él. Míg Mann mintegy kívül marad a történeten, Tormaynál erősen érezzük a személyes érintettséget. Bár ő is a mindent tudó elbeszélővel mondatja el a család történetét, de mindenről csak annyit tudunk meg, amennyit a főszereplőül választott Ulwing Anna megtapasztalhatott és megérthetett. (Igaz, néha az író nem állja meg, s a történeteket elbeszélői reflexiókkal kommentálja).

A két regény nagyjából egy időben játszódik: Manné 1835-ben kezdődik és az 1870-es évekig

---

¹⁰ Beöthy Zsolt, Jelentés az 1913-4. évi Péczely-regénypályázatról, Akadémiai Értesítő, 1916. márc. 15., 157.; Dr. Berde Mária, Két női könyv, Protestáns Szemle, 1916, 496-97.; Szerb Antal, Tormay Cécile, Nyugat, 1937.; Poszler György, "Híd-avatás" - fél századra, Korunk, 1999, 8, 44.

¹¹ „A régi ház elvitte a Péczely-díjat. De Beöthy Zsolt valamivel mégis meg akart büntetni. És A régi házzal kapcsolatban, Thomas Mann Buddenbrookok című regényére mutatott, mintha hatással lett volna rám. Pedig a kétkötetes, tiszteletreméltó nagy német regényt akkor még egyáltalán el sem olvastam.” Tormay Cécile, Egészen az enyém = Tormay Cécile Összes Művei 9., Küzdelmek és emlékezések, Singer és Wolfner, 1939, 294-95.

tart, Tormayé az 1840-es évektől szintén a 70-es évekig, így a korrajzban találhatunk közös elemeket: például mindkettőben megjelenik az 1848-as forradalom, de míg a német kisvárosban ez inkább komikus jelleget ölt, addig a pesti események leírása a pátosztól sem mentes.¹²

Mindkét regény elején megjelenik a szimbolikus jelentésű „régi ház”, Mann-nál egy házszentelővel indul a regény, a sikere teljében levő Buddenbrook család egy tönkrement nagykereskedő házába költözik, a mű vége felé a ház eladása pedig már szinte előre jelzi a család szükségszerű pusztulását. Szinte keretes szerkezetűvé válik a mű azáltal, hogy az új tulajdonosok nem mások, mint a Hagenströmök, akik – ahogy annak idején a Buddenbrookok – átveszik a Mérleg utcai házat a tönkrement előző tulajdonostól. A Buddenbrookok tehát eltűnnek a városból, de a Hagenströmök, ha némileg más módon is, de továbbviszik azt a szemléletet és életmódot, amelyet a Buddenbrookok képviseltek.

Tormaynál a régi ház összetettebb jelentést hordoz, nem csupán egy család sikerességét, tekintélyét jelképezi. A dinasztiaalapító Ulwing Kristóf maga építi, de kívül a városon: ahogy gazdája fejfel kiemelkedik a többiek közül, úgy a ház is különáll a többitől. Sorsa összefonódik a családéval, szinte élőlényként jelenik meg a benne lévő tárgyakkal együtt a regényben. A ház Anna számára nem csupán a gyermekkor kedves emlékeinek tanúja, hanem szinte rokon: férje halálos ágya mellől kiszökik, hogy búcsút vegyen a kapuban álló oszlopemberektől. A ház eladása egyben a családi gyökerek eltépését is jelenti, az utolsó Ulwing elhagyja a várost, amelyért ősei annyit tettek, hogy fiai már a vidéki birtokon nőjenek fel. Az új tulajdonos pedig nem költözik be a házba, mint Mann-nál, hanem lerombolja, hogy újat építsen a helyére, a tradíció nem folytatódik, az Ulwingokra többé nem emlékeztet semmi.

Ha a Tormayéhoz rokon vállalkozást keresünk, akkor ezt nem annyira Thomas Mann-nál, mint inkább Kaffka Margitnál, a *Színek és évek (1911)* világában találhatjuk meg.

Először is közös a két regényben impresszionista stílusuk. Az impresszionizmus elsősorban képzőművészeti irányzat, de az irodalomban is teret tudott nyerni, sőt a képszerűségre, a pillanatnyi hangulatok, benyomások közvetítésére való törekvésével egyenesen a 20. század eleji világérzés legpontosabb tolmácsolójának bizonyult. Mind a modern, mind a konzervatív szemléletű írók éltek vele, Kosztolányitól és Babitstól kezdve, Ignotuson és Laczkó Gézán keresztül Komáromi Jánosig, Zilahy Lajosig vagy Prohászka Ottokárig hosszú a névsor. A nagy összefüggések, világmagyarázatok keresése helyett az impresszionista művek írói megelégszenek az ábrázolással: a művek világát az író egymás mellé rendelt képekkel, hangulatokkal teremti meg.¹³ Baránszky–Jób László egyenesen „elfinomodott, nőies stílus”-nak nevezte az impresszionizmust, ugyanis szerinte „Az érzékenységgel párosuló passzivitás, a fokozott érzék a színek és formák, a külső iránt, a női lélek tulajdonságai”.¹⁴

Valóban mindkét műben közös, hogy a lélek finom rezdülései, látványok, hangulatok gyakran fontosabbak, mint maguk az események. Nem a nagy összefüggések, hanem a főszereplő

---

12 -Igenis, konzol úr, - szólt Corl Smolt egy kissé meghunyászkodva; - mán úgy van, ahogy van. Csakhogy muszáj ám rebolucijónak lenni, ammán szent igaz. Rebolucijó van mindenfele, Berlinbe is, Párisba is...

- Smolt, de hát mi a fenét akartok?! Hadd hallom mán eccer!
- Hát konzol úr, megmondom én, meg én! Republikát akarunk, aszondom.
- Ej, te habajgó... Hisz ammán van nekünk!
Hát akkó, konzol úr, akkó még egyget akarunk!

(Th. Mann, A Buddenbrook ház, Európa Kiadó, Bp., 1960, 164.)

13 Bodnár György, Kaffka Margit, Balassi Kiadó, Bp., 2001, 177. (Továbbiakban Bodnár, Kaffka)

14 Baránszky–Jób László, A magyar széppróza története szemelvényekben, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1937, 276.

személyes megélése, a lelkében zajló folyamatok állnak a középpontban, a külvilágról csak annyit és úgy tudunk meg, amennyi ez a főszereplő számára megismerhető volt. Ehhez szerencsésebb és modernebb formát választott Kaffka azáltal, hogy nála maga Magda emlékszik vissza életére, míg Tormay a hagyományos mindentudó elbeszélőre bízta az események elbeszélését.

Az impresszionizmus lényegéből adódóan gyakran kapcsolódik össze a szimbolizmussal vagy az expresszionizmussal, Tormaynál pedig különösen gyakori a szimbólumok és a megszemélyesítések használata. A magyar irodalomban nem szokatlan dolog, hogy valamely tárgy szimbolikus jelentőséget hordozzon, ami Tormay művében különleges, hogy nála ezek a tárgyak szinte olyan fontos szereplővé lépnek elő, mint a személyek. Nem csupán jelentés kapcsolódik hozzájuk, hanem maguk is élnek, a szereplők gyakran úgy viszonyulnak hozzájuk, mint élőlényekhez. A városi ember számára a ház, a bútorok, a használati tárgyak olyanok, mint a vidékieknek a háziállatok, hűségesek, gondoskodást igényelnek, a családhoz tartoznak.

A régi házban előforduló „élő tárgyak” egy része a gyermeki fantázia révén elevenedik meg: a zongorában zongoraegerek laknak, a kályhában tűztündérek táncolnak, az alabástrom óra ketyegése valójában egy sántikáló törpe lépéseinek hangja. Később a gyermekkori mesevilág elemei majd újra feltűnnek. A gyerekek felnőnek, és már nem hisznek a törpékben és tündérekben, s Anna öccse, Kristóf helyettük lányokról álmodozik a sötétben. Öngyilkossága előtt azonban még egyszer hosszan nézi a kályhában lobogó lángokat, mintha abban reménykedne, hogy újra megpillanthatja a kályhatündéreket: „Egy darabig megfoghatatlan érdeklődéssel nézte őket, aztán sóhajtva felegyenesedett. Mindenből kifosztotta az élet. Mikor közelebbről megnézte azt, amiben hitt, mindég rájött, hogy hazugság volt éppúgy, mint a kályhatündérek.”

Az alabástrom óra is szimbolikus jelentést kap a regény végére: az utolsó éjszakán, amit Anna még a régi házban tölt, megáll.

Az órához hasonlóan a bejáratnál őrt álló oszlopemberek is végigkísérik Anna életét, minden fontos eseménynek tanúi: látják a tánciskolába induló gyerekeket, Ulwing Kristóf temetési menetét és Anna esküvőjét, amikor eladják a házat, vádlón néznek az asszony után, végül a házzal együtt ők is elpusztulnak: *„Hirtelen ment minden, már a két oszlopember is hanyatt feküdt, lenn az utca kövezetén. [...] Lehajolt hozzájuk és az arcukba nézett. Az utcalámpa fénye, mely hajdan mindég bejött a nap-szobába, megvilágította a két köembert. Olyanok voltak, mintha meghaltak volna.”*

Máskor a tárgyak egy-egy szereplő jellemzését segítik: a regény elején Anna apja, János Huber épp olyan unottan ül a nagyapa szobájában, mint később a fia önála, amikor üzleti ügyekről beszél neki, mindketten a gombostűket húzogatják ki a székből, de míg János Huber aztán gondosan visszatűzi őket a helyükre, Kristóf szórakozottan leejti őket a szék alá.

A nagyapa szobájában levő metszetek is jellemzik a családot. Fischer von Erlach és Mansar építőmesterek arcképét a nagyapa akasztotta ki, János Huber *„ismerte ezt a két arcot, de nem érdekelte”*, Illey Tamás egy vadászképet tesz a helyükre. A regény végén a padláson akadnak újra Anna kezébe.

A burnótszelence sorsa pedig egyenesen a család végzetét vetíti előre: rögtön a regény elején kiderül, hogy ezt még az építőmester ötvös apja készítette, később Kristóf örökli, s egy kártya partin elveszíti. *„Csak kinn az utcán fogta fel, hogy mi történt és a szíve összeszorult egy belső fájdalomtól. Önmaga felett érezte-e ezt a fájdalmat vagy a kis burnótszelence felett? Nem tudta. Nagyatyjáé volt és most már idegené.”* S ahogy ezt a kis emléket nem tudja visszaszerezni, úgy csúsznak ki keze közül a cég ügyei is, míg végül már csak a régi ház marad meg.

A regény szereplőit, népeket, nemzedékeket, polgárt és nemest összekapcsoló szimbóluma a

Duna. A folyó hívta a régi Ulwingokat, hogy hagyják el a német erdőket, őt követve jött el Kristóf és Sebestyén Pozsonyból Pestre, s ő fogadta magába a végsőkig elkeseredett kis Kristófot. S a folyó összekapcsolta Illét Pesttel, a német polgárlányt a magyar nemes fiúval, igaz, Tamást a gulyákra, Annát az erdő zúgására emlékeztette. S végül ő nyújtja a megnyugvást, az otthonosság érzését az elmagányosodott Annának Illén: „*A fákon túlról csendes, távol nessel egy meghitt hang beszélt: a Duna. ... az Ulwingok végzete. Beszélt a múlt. Csak az maradt meg számára, semmi több...*”

Ahogy már fentebb megjegyeztük, Tormay regényének alapanyagát saját családja emlékeiből vette: szereplői sokat kölcsönöztek egy-egy rokon vonásaiból, *A régi ház* berendezése pedig a Tormay család gondosan megőrzött tárgyi emlékeiből. Ez a dokumentumszerűség is összekapcsolja a *Színek és évekkel*. Kaffka szintén saját rokonságát használta fel figurái alapanyagául mégpedig olyan hűséggel, hogy regénye megjelenése után megüzenték neki szülőföldjéről: „*kegyetlenül csúffá teszik, ha megbántott földjére teszi a lábát.*”¹⁵ Az író az általa bemutatott pusztuló dzsentri világra nem minden nosztalgia és fájdalom nélkül nézett, de ez nem akadályozta meg abban, hogy túlságosan pontos látéleletet adjon jelenlegi állapotáról. A téma egyébként az „*1880-1910 közti magyar élet legtipikusabb problémája*”¹⁶, Móricz előtt erről már sokan hírt adtak, Gyulai Pállal és Arany Lászlóval kezdve, Reviczky Gyula, Iványi Ödön, Lovik Károly és természetesen Mikszáth.¹⁷ Pörteleky Magda első házassága épp tükörképe Ulwing Annáénak, ott a férfi polgári származású és idegen, itt a nő, s a származásbeli különbség mindkét házasságot megnehezíti. Tormay háttérben hagyja a dzsentri problémáját, inkább a mentalitásbeli (nemes-polgár), illetve a nemzetiségi (magyar-német) ellentétre figyel. Noha a dzsentri pusztulása a korabeli magyar irodalom egyik fontos témája volt, nála Tamás esete egyedinek tűnik, pedig sorsa tipikus dzsentri sors: a földjét veszített nemesek közül sokan költöztek a fővárosba, hogy hivatalt vállaljanak vagy hogy egy gazdag házasság révén visszaszerezzék régi birtokukat. Tamás azonban végül szerelemből veszi el Annát, bár kezdetben érdeklődésében az is közrejátszott, hogy a lányt vagyonosnak tudta. Ő azonban nem a Noszty Feri-féle hozományvadász, amikor kiderül az Ulwingok valós anyagi helyzete, lemond Ille visszavásárlásáról¹⁸. A másik társadalmi folyamat a nemességre vágyó gazdag polgár képe is csak jelzésszerűen bontakozik ki a regényben: a nagypapa a Geramb nevelőintézet tánciskolájába küldi unokáit a nemes gyerekek közé, Kristófot is olyan magyar iskolába íratják, ahol nemes ifjak az osztálytársai, János Hubernek bár idegen, de imponál is Illey Tamás gondolkodásmódja, s az Ulwing leszármazottak végül egy szerelmi házasság révén elnyerik a nemességet. Mindkét szerző nosztalgiával néz a dzsentrire, másfajta világnézetük és életfelfogásuk azonban több ponton eltérő ábrázoláshoz vezetett. Kaffka nosztalgiája nemcsak a *Színek és években* nyert kifejezést, ahol „a letűnt dzsentrivilággal szemben nem tud megvalósult eszményeket felmutatni. A züllő dzsentri hősök mellé korlátolt nyárspolgárokat állít.”¹⁹, hanem ezt egy későbbi irodalmi, 1918-as irodalmi riportjában is kifejezésre juttatta,²⁰ ugyanakkor Szederkényi Anna regénye kapcsán, amely a dzsentriről pozitív képet rajzolt, ironikusan jegyezte meg (egyben utalva Szederkényi polgári származására is): „*Így látja mindezt Szederkényi Anna, tán mert nagyon is*

15 Bodnár, Kaffka, 171.

16 Móricz Zsigmond, Kaffka Margit: *Színek és évek*, Nyugat, 1912, 3., 212.

17 Gyulai Pál, *Egy régi udvarház utolsó gazdája*, 1857; Arany László, *Déliababok hőse*, 1872; Reviczky Gyula, *Apai örökség*, 1884; Iványi Ödön, *A püspök atyafisága*, 1888-89; Lovik Károly, *Kertelő agár*, 1907.

18 „Ez a szelíd szemű, jó öreg üzletember eszébe juttatta azt, ami legelőször Annához vonta. Hiába tagadná le, akkoriban sokszor gondolt arra, hogy az Ulwingok gazdagok, és hogy az ősi illeli birtok talán megint az övé lehetne.”

19 Bodnár, Kaffka, 167.

20 Kaffka Margit, Vasúton, *Pesti Napló*, 1918, 140. sz. Idézi, Bodnár, Kaffka, 167.

messziről látja."²¹ Bodnár György Tormayt Herczeg Ferencsel együtt a "dzscentri apologétáinak nevezte, *A régi ház*at pedig egyenesen „Mikszáth dzscentriírásainak ellenregényének”²² Tormay és az Ulwingok nézőpontjából a város egyre gyorsabb fejlődése pusztulás, és „*Anna végső döntésében benne van a kiegyezés utáni magyar konzervativizmus illúziója is: a polgári és nemesi erények egyesítése, s a dzscentri existenciájának újrateremtése a patríciusértékek maradványából.*”²³ Érdekes megfigyelnünk a két regény nőábrázolását is. Keletkezésük ideje és a feldolgozott téma hasonló – eltekintve attól, hogy Pórteleky Magda dzscentri-, Ulwing Anna polgári család sarja, mindkettő középpontjában egy asszony áll, de míg Pórteleky Magda sorsában a hagyományos női szerep (feleség, anya) válsága mutatkozik meg, addig Ulwing Anna életét inkább a férfi és nő közti távolság áthidalhatatlansága teszi tönkre. Végső következtetésük mégis hasonló: Magda azt reméli, hogy lányai sorsa már más lesz, ők tanult, független nők lesznek, az elmagányosodott Annának pedig fiai adnak reményt.

2. *A régi ház* az asszimiláció regénye?

*A régi ház*ban - mint láttuk - a századelő fontos társadalmi problémái közül sem a dzscentrikérdés, sem a hagyományos női szerep válsága nem jelent meg. Fontosnak tartotta viszont az író az asszimiláció kérdésének tematizálását. A 19. században Európa-szerte megerősödő nemzeti érzés és mozgalmak szükségszerűen vetették fel ezt a kérdést az évszázadok óta sok nemzetiségű, és az állandó bevándorlási hullámoknak kitett Magyarországon. Aki pedig a reformkori Pest regényét akarta megírni, nem kerülhette ki ezt a témát, hisz épp az 1830-40-es években indult meg a német nyelvű Pest elmagyarosodása.

A német nyelv használata Pest-Budán nemcsak a 18. században volt jellemző, hanem még a 19. század első felében is általános volt még azok körében is, akiknek ez nem anyanyelve. Az 1830-40-es években kemény harcot kellett folytatni a magyar nyelv „egyenjogúsításáért” a hétköznapi életben: a magyar nyelvű folyóiratok szinte minden számában találunk olyan cikket, amelyben szerzője a magyar feliratok hiányára vagy másodlagosságára panaszkodik. Sőt, az *Életképek*ben külön rovat volt *Mi hír Budán* címmel, ahol rendszeresen kisserkesztették a „hazafiatlan” boltosokat. Karacs Teréz visszaemlékezéseiből pedig azt is megtudjuk, hogy a lelkes magyarító ifjak, hogy bírták jobb belátásra az ilyen boltosokat: „*a német cégérű üzletekbe követ dobtak, arra pedig olyan szövegű üzenetet kötöttek, hogy a boltra 48 óra alatt magyar felirat kerüljön, mert különben kő kövön nem marad*”²⁴ (Tegyük hozzá, a legharcosabb magyarok épp a frissen asszimiláltak voltak, amire több példát is hoz Pukánszky Béla a *Német polgárság magyar földön* című könyvében)²⁵ A kultúra és szórakozás nyelve azért továbbra is főképp a német volt: a magyar színészek csak 1837-ben jutottak először kőszínházhoz Pesten, a német színház épülete viszont 1812 óta ott állt a Gizella (ma Vörösmarty) téren, a könyvkereskedésekben pedig a német és francia nyelvű regények nagyobb számban álltak rendelkezésre, mint a magyar nyelvűek. Igaz, a magyar nemzeti szellem nem hagyta érintetlenül ezeket sem: a német színházban például magyar nyelvű betétdalokat csempészték be a német nyelvű darabba, így igyekezvén a közönség magyar érzelmű részének kedvében járni.²⁶ Bácskai

21 Kaffka Margit, Szederkényi Anna, Lángok-tüzek, Pesti Napló, 1917, 126. Idézi Bodnár, Kaffka, 171.

22 Bodnár, Kaffka, 170.

23 Bodnár, Emlékeztető. Tormay Cécile: *A régi ház*, Új Írás, 1991, 1, 93.

24 Tarr László, *A régi Váci utca regényes krónikája*, Helikon Kiadó, Bp., 1984, 11.

25 Pukánszky Béla, *Német polgárság magyar földön*, 47-50. Továbbiakban Pukánszky.

26 U. o., 39.

Vera az 1850-es évekre teszi a német és szlovák lakosok körében megfigyelhető nagyarányú magyarosodást, ám a német túlsúly még az 1860-as években is jelentős, főleg Budán. A mindennapi életben a magyar és német nyelvet egyaránt használták, egyfajta kétnyelvűség volt jellemző. A kétnyelvű utcablakok és boltfeliratok még sokáig emlékeztettek arra, hogy Budapest eredetileg „német város” volt, a magyar nyelv használata csak az 1870-es évektől vált uralkodóvá.²⁷ Ugyanakkor „az egykorú szemlélők - igaz, hogy erős túlzással -nem győznek álmélni, hogy milyen „tüneményes hirtelenséggel” változik meg a város nemzetiségi képe 1830 körül.”²⁸ A korábban teljesen németnek tűnő Pest rövid idő alatt a „magyarok valóságos Eldorádójává” vált.²⁹ Valóban, az 1830-as évek táján magában a német polgárság egy részében is megvolt a készség a magyarsághoz való asszimilációra. Pukánszky Béla ezt azzal indokolja, hogy a reformkor első nemzedékének törekvései és főleg Széchenyi gondolatai és alkotásai vonzóvá tették számukra a magyarságot: „*A magyarságba olvadó német polgárság a haladást, emelkedést, előbbre jutást választotta a régihez való ragaszkodás, egyhelyben maradás helyett.*”³⁰ Ez először egyfajta érzelmi azonosulásként nyilvánult meg, amely nem járt szükségképpen a magyar nyelv ismeretével, a nyelvi asszimiláció csak jóval később, gyakran a következő nemzedéknél következett be.³¹ Érdekes például, hogy még az az Emich Gusztáv sem tudott jól magyarul, akinek könyves boltja a reformkor politikai és irodalmi vezéreinek találkozóhelyévé vált. Gyakran megfordult nála Toldy Ferenc, Eötvös József, Kemény Zsigmond, Jókai. Széchenyi ajánlásával 1842-ben tagjai közé fogadta a *Nemzeti Casino*, 1848-tól az *Ellenzéki Körhöz* is csatlakozott. 1845-ben ő adta ki Petőfi első kötetét, *A szerelem gyöngyeit*, majd ezt követően kizárólagos jogot szerzett a költő műveire.³² De még öreg korára sem tanult meg teljesen magyarul, amikor vállalkozását részvénytársasággá alakította 1868-ban, az alakuló gyűlés németül zajlott, Emich hiányos magyartudása miatt.³³ A magyarsághoz való asszimiláció az 1840-es években, illetve a szabadságharc alatt pedig már egyértelműen politikai állásfoglalást jelentett, a magyarság és a szabadság ügye összekapcsolódott.³⁴

Ez a folyamat jól megfigyelhető Tormay regényében Ulwing Kristóf alakjában. Az építőmester sokat tesz a város fejlődéséért, támogatja a reformokat, magával ragadja március 15. hangulata, de megmarad német polgárnak. Csak a szabadságharc alatt elszenvedett veszteségei (testvére halála és az általa épített házak bombázása) miatt választja a magyarságot. Egyszerű döntés és nem a nyelv kérdésének tekinti, hogy ki melyik nemzetiséghez tartozik. Tormay egy egyszerre patetikus és ironikus jelenetben ábrázolja ezt a szemléletet. Ulwing Kristóf testvére ravatalától hazatérve leveszi a Canzelei táblát az ajtóról, majd „*Egy pillanatig gondolkozott: t-vel írják-e vagy d-vel? Aztán nagy, erős betűkkel odairta az ajtóra: iroda*”

Volt azonban a német polgárságnak egy másik része is, akiket Pukánszky „biedermeier polgárok”-nak nevez. Csendes, halk szavú, dolgozó emberek. Zárt otthonaik tele vannak emléktárgyakkal, régi porcelánfigurákkal. A politikától távol tartják magukat, a változásoktól félnek. Néha 5-6 család összegyűlik egy közös vacsorára, zenehallgatásra vagy kirándulásra. (108-109) Ez Ulwing Sebestyén világa, aki mindenben testvére ellentéte. Visszavonultan él

---

27 Bácskai Vera, Budapest története, 1686-1873 (= Bácskai-Gyáni-Kubinyi, Budapest története a kezdetektől 1945-ig, Bp., 2000, 115.

28 Pukánszky, 42.

29 U. o.

30 U. o., 53.

31 U. o., 46.

32 Kiss István, Az Athenaeum kiadó története, Akadémiai Kiadó, Bp., 1980., 15-16.

33 Pukánszky, 131.

34 U. o., 55.

budai kis órás műhelyében, a jelen helyett inkább emlékei érdeklik, március 15. számára csak valamilyen érthetetlen felfordulást jelentett. S így gondolkodnak környezetében a többiek is: Csík Amália, a vár kappellánus, az optikus, az Úri utcai varga vagy a cenzor. Ennek a biedermeier polgárságnak a részletesebb leírását adja Tormay a regény 10. fejezetében, amikor a Szentháromság gyógyszerész 100 éves fennállásának ünnepére gyűlik össze néhány család. S itt tapasztalja meg magáról Anna, hogy két világ határán áll: nem tud felhőtlenül szórakozni ebben a társaságban, együtt nevet a nyárspolgárokat kicsúfoló Walter Ádámmal, de meg is riasztják a fiú merész tervei. „*Csak gondolkozása lett szabadabb. Egyéni mozgását lenyűgözte és fogva tartotta valami. Talán a régi dolgoknak és régi embereknek a láthatatlan ereje.*” - jegyzi meg az író. S ez a láthatatlan erő sokáig fogva tartja Annát, még a magyar dzsentri fiú, Illei Tamás iránti szerelme sem tudja őt átalakítani. Hiába az érzelmi azonosulás a magyarsággal, hiába a vonzódás egy más életforma után, Anna gondolkodásában, reakcióiban megmarad német polgárlánynak, s ez óhatatlanul közé és férje közé áll. Az író Anna sorsában mutatta be legteljesebben az asszimiláció folyamatának nehézségeit, amelyet egykor természetesen a Spiegel és a Krenmüller családnak is át kellett élnie.

Horváth János már idézett 1916-os kritikájában azt tartotta *A régi ház* egyik legnagyobb érdemének, hogy ehhez a problémához annyi érzékenységgel nyúlt. Az asszimiláció kérdése ugyanis még a regény megjelenése idején is élő probléma volt, s az maradt - más-más okokból - az ezt követő néhány évtizedben is. Ma már kicsit különösnek tűnik, de az 1900-as évek első évtizedeiben még nagyon is komolyan feltették a kérdést, hogy lehetnek-e jó magyarok a német ősökkel rendelkezők. Gondoljunk csak a Klebelsberget ért támadásokra (Lehet-e valaki ilyen névvel kultuszminiszter Magyarországon) vagy Szabó Dezső kirohanásaira Tormay, Herczeg Ferenc és más, „nem fajmagyar” írók ellen.³⁵ (Az 1930-as években az asszimiláció kérdése aztán újra időszerűvé vált, így nem csoda, hogy mind a német származású Thurzó Gábor, mind az erdélyi Reményik Sándor Tormay regényével kapcsolatban ezt a szempontot emelte ki. Thurzó számára a regény útmutató volt, „*amikor tanácstalanul álltam az Ulwing-család válaszütnél*”, Reményik a fajelmélet cáfolatát látta benne: amikor Ulwing Kristóf története azt példázza, hogy „*a nemzethez tartozásnak nincs más mértéke, mint az érzés, a lélek, az akarat, az alkalmazkodni-tudás és az önkéntes beolvadás a nemzet életébe.*”³⁶ Ez utóbbi megállapítás azonban csak korlátozottan, a németiség tekintetében igaz Tormay művére, a másik nagy létszámú nemzetiségi csoport, a zsidóság csak jelzésszerűen tűnik fel a regény második felében (a Paternoster utcai bankház, a Király utcai uzsorások és főképp a Dorottya utcai tőzsdeügynökök személyében), de róluk nem feltételezhető az Ulwingokéhoz hasonló asszimiláció, amikor futólag megjelennek a regény lapjain, mindig reménytelenül idegennek és szinte fenyegető ellenségnek ábrázolja őket Tormay. A fekete szombaton, amikor Kristóf mindent elveszít, egyenest démoni figuráknak látszanak, s az elbeszélő kommentárjában elhangzik a sötét jóslat arról, hogy a régi nemzetségek sorra az Ulwingok sorsára fognak jutni, míg egyszer majd minden a zsidóké lesz.³⁷ (Ezt az író egyébként alátámasztja majd azzal is, hogy a régi házat végül a Paternoster utcai bankház zsidó igazgatója veszi meg.)

Az asszimiláció regénye-e *A régi ház*? Igen, a német asszimilációé, de a Pest életét meghatározó másik nemzetiséggel, a zsidósággal nem foglalkozott különösebben, velük kapcsolatban

35 Szabó Dezső, Levélféle Tormay Szécsilnek, Auróra, 1923, 1.sz.

36 Thurzó Gábor, i. m. 345, Reményik Sándor, i. m. 353.

37 „Aztán egész közel az arcához idegen arcok húzódtak el előtte. A levegőben émelyítő izzadtságzag mozgott velük. Kristóf tekintete merev és üveges lett. Arcok ... idegen fajú arcok. Néhányan sápadtan mosolyogtak: ezek nyertek. Ővék lesz minden, csak idő kérdése. Ővék lesz az arany, a város, az ország.”

megmaradt a korabeli sztereotípiák szintjén, holott a regény megírásának időpontjában a zsidókérdés már fontos társadalmi problémát jelentett.

3. Pest mint az irodalmi ábrázolás tárgya

Tormay Cécile-t – saját nyilatkozata szerint – szülőházának lebontása döbbsentette rá, hogy a régi Pest emlékei lassanként nyomtalanul eltűnnek. Azért írta meg regényét, hogy megállítsa a rohanó várost és lakóit, „*csak egy percre, csak annyi időre, míg egy mese elhangzik, melyben szeretet van a szépség és a múlt iránt. [...] mert csak az a nép, csak az a város tud maradandó jövőt építeni, mely szereti a múltját és emlékezik rá.*”³⁸ Ebben az idézetben szerepelnek azok a kulcsszavak, amelyek támpontot adnak a mű megközelítéséhez: mese, szeretet, szépség, múlt, emlékezni.

Maga a téma, a főváros irodalmi művek egész sorát ihlette, nem véletlenül: „*Budapest alig száz esztendő alatt egységesült és fejlődött világszerte ismert nagyvárossá a Duna két partján. A kis városias Pest és Buda, a mezőváros Óbuda, valamint a számos falusias peremvidék együttese az elmúlt századfordulóra nemzetközi mércével tekintve is modern fővárosa lett hazánknak. Budapest e látványos metamorfózisa [...] a felvilágosodás korától állandó és hálás témája a magyarországi sajtónak és szépirodalomnak. [...] A főváros nem csupán Magyarország politikai, gazdasági és kulturális centruma a vigyázó szemükkel mindenfelől rátekintők számára, hanem már-már organikus – mindig femininként elképzelt! – lény is, amely gyönyörű és borzasztó, nemes és romlott, sokat ígérő és reménytelen. Vagyis izgalmas és aktuális téma az olvasók, illetve a fotográfiaikat, majd pedig a mozgó képeket is szívesen nézők számára, tehát – mindenkinek.*”³⁹A Pestről írt művek csoportosíthatóak a bennük megjelenő tipikus ábrázolás- és szemléletmódok alapján. Az egyik ilyen sztereotípiája a „bűnös város” képe: már az 1840-es évek regényeiben feltűnik, például Nagy Ignácnál (*Magyar titkok*, 1844-45) és Kuthy Lajosnál (*Hazai rejtelmek*, 1846-47), de ebben az időben még nem kizárólagosan negatív a fővárosról alkotott kép, Jókainál például inkább a reformkori küzdelmek színtereként és szimbólumaként jelenik meg a *Kárpáti Zoltánban* (1854) vagy *A kőszívű ember fiaiban* (1869)), s szereplői ennek megfelelően magyar nemesek és polgárok.

Az olyan, a 19. század második felében divatos lett irányzatok, mint a naturalizmus és a realizmus a figyelmet újra a nagyvárosi élet sötét bugyrai felé terelték: Ennek jegyében a „bűnös nagyváros” képet folytatta Kóbor Tamás, aki zolai „*kísérleti regénysorozatot*” akart írni Pestről, melynek első része a *Budapest* (1901) című regénye.⁴⁰ A mű központi színtere és jelképe a Koronaherceg (ma Petőfi Sándor) utca világa, ahol mindent a pénz és az érdek mozgat, s melyben az író a „*züllés útját olykor Balzac-i erővel és részletezéssel rajzolja.*”⁴¹ Szintén a naturalizmus indíttatását fedezhetjük fel Bródy Sándor a *Nyomor* (1884) című novelláskötetében vagy Molnár Ferenc *Az éhes városában* (1901).

Krúdy írásaiban ellenben a nosztalgia dominál, „*a vágy egy lassan eltűnő, jobbnak érzett világ után. Mintha dokumentálná, mintha emléket akarna állítani neki, hogy ne felejtődhessen el.*”⁴² Bár Krúdyról azt tartják, hogy szinte egész írói munkásságát Pestnek szentelte, ő maga nem volt pesti születésű, az öregek elbeszélései nyomán indul megkeresni a régi Pest maradványait.

---

38 Tormay Cécile A régi házról, Társaság, 1916, 5. sz., február 11.

39 Sánta Gábor, „Minden nemzetnek van egy szent városa”, Pannónia Könyvek, Pécs, 2002, 18.

40 A regénysorozat elkészült darabjai: 1901. Budapest; 1911. Ki a ghetből

41 Andor József, Kóbor Tamás: Budapest, Élet, 1918/20, 475-76.

42 Sánta, i. m. 69.

Egyébként érdekes megfigyelnünk, hogy a Pestről szóló művek nagy része vidéki származású írók nevéhez fűződik. Igaz ez már az első olyan irodalmi műre is, amely Pest és Buda bemutatására vállalkozott, Gvadányi József *Egy falusi nótárius utazásai Budán* (1790) című verses elbeszéléséről van szó. Ezt a hagyományt később még sokan folytatják, annál is inkább, mert legkiválóbb íróink jelentős része vidéki származású: ebbe a sorba illeszkedik például Babits Mihály a *Halálfiái* (1927) és Szabó Dezső *Az elsodort falu* (1919) című regénye.⁴³ (Ez utóbbin erősen érezteti hatását az először Beöthy Zsolt által az 1890-es években kimondott ítélet, miszerint Budapest idegen, s ezért az itt születő irodalom sem lehet magyar. Később majd ezen az alapon fogja támadni a nyugatosok irodalmát Horváth János több kritikájában vagy Szekfű Gyula *A három nemzedékben*.)

A fenti művek közül Tormay regénye talán Krúdy műveihez áll a legközelebb, erős hangulatiságával, a múlt iránti nosztalgiájával, de az ábrázolt társadalmi réteg és korszak elkülöníti tőle. Vállalkozásának újszerűsége ugyanakkor abban áll, hogy ő nem kívülállóként, vidékről a fővárosba került íróként közelít témájához, születése és a családi tradíció szálai erősen kötik a városhoz, alapállása tehát az otthonosság, az odatartozás, az érzelmi kötődés lesz. Nem felfedez, kikutat, hanem emlékezik. Míg Krúdy hősei állandóan az utcát járják, nem is beszélve Kóbor Tamás Évájáról, Tormayé otthon vannak a régi házban, s csak néha tesznek egy-egy „kirándulást” a város különböző színtereire. Nem a szenzációt, a nagyváros veszélyit és romlottságát akarja bemutatni, hanem a szépséget, az értéket keresi, s ezt csak a régi, reformkori Pestben találhatja meg. Mire az utolsó Ulwing elhagyja a várost, az már felismerhetetlenül mássá, idegenné lesz az építőmester unokája számára: a regény elején az éjszaka a városba hazatérő Ulwing Kristóf kihalt utcákon hajtat keresztül, s az egész Belvárosban csak két lámpa ég, a mű végén, a várost elhagyó unoka zsúfolt utcákat, kivilágított kirakatokat lát, de a tömegben már sehol sincs egy ismerős arc vagy felirat.

Családregegy vagy Pest regénye?

Ahogy ezt már fentebb megállapítottuk, *A régi ház* kétszeresen is családregegy, de ennél is hangsúlyosabb benne a város bemutatásának igénye: miközben az Ulwing család három nemzedékének történetét követjük nyomon, gyakran észrevehetjük, hogy a család életének eseményei inkább csak alkalmat nyújtanak annak bemutatására, hogy hogyan vált Pest egy csendes német polgárvárosból igazi nagyvárossá. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy - a klasszikus családregegyekkel szemben - Tormay elég kevés szereplővel dolgozik, jellemzésük – Anna kivételével- elnagyolt, sorsuk ábrázolása vázlatos. Nem annyira hús-vér emberek, mint egy-egy gondolkodásmód vagy típus képviselői. Sőt – helyenként kissé már didaktikus módon - ellentétpárokba rendezhetők: a szorgalmas, energikus, mindig újjá építőmester ellentéte testvére, a csendes, visszahúzó Sebestyén, akit nem a jövő, hanem a múlt szépségei vonzanak, a józan, erőslelkű Annáé az álmodozó, befolyásolható, könnyelmű Kristóf, Anna két kislánya közül pedig az egyik a polgár dédapa, a másik a földbirtokos apa gondolkodásmódját örökli. Bodnár György a regény legnagyobb hibájának didaktikusságát, s az ezzel együtt járó, a regény cselekményében és helyzetrajzaiban megnyilvánuló tendenciózusságot tartotta: „*E tendenciózus és szimmetrikus szerkezet abroncsai között helyenként önelvű élet és érzelem, s egyetemes távlatú gondolat szorong. [...] igazat kell adnunk Szerb Antalnak: A régi ház haláromantikája a történelem és az emberi lét távoli titkát sejtetné meg velünk. Ha kiszabadulna az alárendelt szerepből, amelybe a*

gépies szimmetrikus szerkezet és tendencia helyezte."⁴⁴ Nyilván ezért jellemezte a regényt Poszler György is a következőképpen: „*Másodrangú családregény, pedig elsőrangú leányregény lehetne. Minőségében a drámai, helyenként tragikus jelleg a családregényé, az érzelmes, helyenként szentimentális jelleg a leányregényre utal.*”⁴⁵

Ahogy ezt már fentebb idéztük, Tormay maga nyilatkozta annak idején regénye kapcsán, hogy nem akart mást, mint egy „mesét” írni, amelyben „szeretet van a szépség és a múlt iránt”. S valóban regénye furcsa keveréke a mesének és a realista regénynek. Tele van jól megírt, hatásos jelenetekkel, a pesti biedermeier polgárság környezetének és mentalitásának pontos leírásával, mindez azonban nem áll össze hibátlan realista regénnyé. Nem teszi ezt lehetővé a szerző koncepciója, konzervatív nézőpontja, amelyből az eseményeket nézi és ábrázolja. Mégis élményt ad olvasása, ha el tudunk tekinteni egyes „lányregényes”, didaktikus részleteitől, mivel a "szeretet és szépség a múlt iránt" valóban átjön sorain. A regény nem annyira, mint családregény, hanem mint Pest regénye lehet érdekes az olvasónak, nyilván nem véletlen, hogy a címbe sem az Ulwing család kerül, ahogy ez a családregényeknél szokásos, hanem „a régi ház”, mely egyszerre szimbolizálja a családot és a régi Pest világát.

A regény az 1840-as években, egy téli éjszakán indul. Ulwing építőmester érkezik vissza kocsiján a városba. A Hatvani kapun keresztül egy elhagyott piac, majd egy templom mellett (Rókus templom) halad, a mai Rákóczi úton. Aztán a Grassalkovich palota következik, mely a mai Kossuth Lajos és Városház utca sarkán állt, a régi városháza (a belvárosi templom mögött állt, helyén ma a piaristák épülete található), a Szervita tér, majd az Új vásártér (Erzsébet tér). Az egész úton csak két égő lámpával találkozunk, „*Pest, az öreg kis polgárváros már aludt és Ulwing Kristófnak valahogy úgy rémlett, mintha ez máskor is, nappal is így lenne, mintha egyedül ő virrasztana ebben a városban.*” Aztán a Leopold (Lipót) külvárosba jutnak, amely még nincs kikövezve, majd azon túl, magányosan a Duna homokos partján ott áll az Ulwing-ház. A regény végén Anna ugyanezt az utat járja be, csak visszafelé: a régi háztól a Keleti pályaudvarra hajt egy meleg nyári estén. „*Kivilágított boltok, kirakatok, nagy, fénylő ablakú kávéházak. A Szervita-tér, a Gránátos- utca ... és az egykori Grassalkovich-szeglet tájékán egy villanyos óra mutatta az időt. A kocsi fordult, két oldalt a gyalogjárón lökdösődve mozgott az esti tömeg. Omnibuszok, kocsik, zsibongás, kivilágított hirdetések és emberek. Sok ember mindenütt.[...] Anna tekintete üresen siklott el a boltok cégtáblái felett. Egyetlen ismerős nevet sem talált. A Jörgök, a Münsterek, a Walterek nem voltak sehol.*”

A két kocsit mintegy keretbe foglalja a regényt, ami által még hangsúlyosabbá válik a város változása és egyben Anna elmagányosodása. A régi ház volt az utolsó, ami még ehhez a megváltozott, rohanó városhoz kötötte, minden, ami ismerős és kedves volt lelkének, gyors iramban eltűnik a városból, talán csak „*egy ott feledett régi szegletlámpa, egy lábon maradt öreg fa az utca fiatal fáinak sorában, egy halálra szánt vén, furcsa ház*” emlékszik még a régi Pestre.

A regény folyamán feltűnik még Jörg Ulrich könyvesboltja a Kígyó utcában, az Angolkisasszonyok iskolája a Váci utcában, a Geramb nevelőintézetbeli tánciskola a Sebestyén téren, a Szentháromság gyógyszertár a Szervita téren, később a Dorottya utcai tőzsdeépület és a bankház a Paternoster utcából – valamennyi a Belvárosban található, szinte néhány szomszédos utcára korlátozódik a szereplők mozgásterét Pesten. A Halpiac már félelmetes, ismeretlen terület, Kristóf elhagyva a megszokott utcákat egy idegen és fenyegető világba jut.

A regény során a szereplők csak a három kirándulás során mozdulnak ki szűkebb környezetükből: egyszer Budára mennek Sebestyén bácsihoz, majd a Városmajorba a temetőbe,

---

44 Bodnár, Emlékeztető, 92.

45 Poszler György, „Hid-avatás” - fél századra, Korunk, 1999. 8, 44.

végül a Palatinus szigetére (a Margit-szigetre). Ezek a helyszínek Pesttel éppen ellentétesek. Buda csendes mozdulatlanságával áll szemben az állandóan változó, épülő, dinamikus Pesttel. „Körülöttük apró, mállott házak. Sárgák, szürkék, zöldek. Az apró boltok fölött kacskaringósra kovácsolt vaskarokon aranyozott perecek, óriási kulcsok, csizmák és patkók lógtak be a szűk utcába.” A Boldogasszony temploma (Mátyás-templom), a Halászbástya, a Tárnok utca – ennyi jelenik meg Budából. De nemcsak a házak leírása, hanem az itt élő emberek is jellemzik Budát: Sebestyén bácsi, Csík Amália, a Helytartótanács cenzora, a várkapellánus – mind-mind mintha egy régebbi világból itt maradt relikviák lennének. Ez a régebbi világ, Ulwing építőmester fiatal kora is feltűnik néhányszor a regényben az öregek visszaemlékezése révén: „Egyszerre úgy rémlett neki, mintha nem is valóságban, hanem valaminő öreg-öreg elmosódott képen látta volna az akkori várost. Az utcákban háromszögletű kalappal, fehérparókás polgárok jártak. Láncos szekerek. Nagy csákós katonák. És a Duna fiatalabb és szabadabb volt akkor.”

A Városmajor és a Palatinus szigete pedig a vidékiességet, a természet közelségét jelképezi a városi étellel szemben. (A vidéki ember, Tamás a Városmajorba ment a fákért, a napért, így találkoznak először.) Amit Anna számára a házak, a bútorok jelentenek, az neki a földje és az azon dolgozó emberek. A kétféle szemléletmódot a szerelem csak ideig-óráig tudja áthidalni, csak a regény végén, a Duna hangja segítségével sikerül Annának valami kapcsolatot találnia a vidéki élethez. A folyó az, amely összeköti a múltat, jelent és jövőt, az Ulwing család nemzedékeit, sőt két népet is: a német polgárt a magyar nemessel.

A regény háttérében feltűnik néhány történelmi esemény is: a legrészletesebben az 1848-49-es forradalom és szabadságharc, egy kislány szemszögéből. A forradalmi lelkesedés, a város bombázása, Sebestyén bácsi megölése sorsdöntő élményt jelent a család számára. Ulwing Kristóf lelkében ekkor válik magyarrá, s a sors iróniája folytán a forradalomtól oly távol álló Sebestyén bácsiból pedig a nép emlékezetében hős válik, az utókor nem az építőmester, hanem a véletlenül mártírrá vált testvére nevét őrzi meg emlékezetében. A Lánchíd, az Akadémia és a Feldunasor kiépülése, a kiegyezés, a fekete szombat csak jelzesszerűen jelennek meg, csak annyira, amennyire a családjának élő, visszahúzódó Anna tudomására jutnak.

Mennyire tudott Pest regényévé válni *A régi ház*? Mit sikerült Tormay Cécile-nek visszaadni a város történetéből, hangulatából? Egy mesét akart mondani a városról - mint ahogy pályája elején írt novellái is mesék voltak -, s valóban regénye nem lépett túl a mese világán, szereplői mesei szereplők: a szinte emberfeletti (akarat)erejű építőmester, a jóságos manóhoz hasonló Sebestyén bácsi, az árva gyerekek, Anna és Kristóf. Bár ábrázolásukba be-betörnek a valóság egyes elemei, mégis – a mesékhez hasonlóan – jellemzésük nem sokrétű, inkább egy-egy tulajdonságuk kerül reflektorfénybe. Elmarad a helyszínek részletes leírása is, a régi ház berendezésétől eltekintve, a város utcái, épületei inkább csak a felsorolás szintjén kerülnek bemutatásra. Végig érezzük viszont a szeretetet, amellyel az elbeszélő viseltetik tárgya iránt: szavai nyomán életre kelnek e letűnt kor emberei és tárgyai. *A régi ház* Andersen szomorkás meséit juttatja eszembe: ahogy megsirattuk a *Kis gyufaárus lányt* vagy *A rendíthetetlen ólomkatonát*, úgy könnyezzük meg végül Ulwing Anna sorsát is.